

ken van deze misdrijven worden beschreven zijn dan ook een pijnlijke lectuur. Beter vergaat het de lezer die vervolgens onmiddellijk naar het laatste hoofdstuk van het boek (pp. 237-260) surft om te kijken welke positie LECOMPTE zelf inneemt in het debat tussen 'believers' en 'disbelievers'. Of LECOMPTEs middenpositie elke lezer zal overtuigen (of een middenpositie überhaupt mogelijk is) laten we hier open.

Pas na deze oriëntering is de lectuur van de rest van het boek haalbaar (auteurs die zich tot op het einde verschuilen martelen de lezer). De lezer krijgt een bespreking van het satanisme (pp. 55-99), een fenomenologie van satanisme en ritueel misbruik in verschillende landen (pp. 105-158) en een beschrijving van de gevolgen van ritueel misbruik voor het slachtoffer, voor hulpverleners en politie en justitie (pp. 171-211).

De kracht van dit boek schuilt in de ruime horizontale aanpak van de auteur (geschiedenis, actualiteit, beleid, psychologie). Vooral de duiding van de psychologische aspecten van deze problematiek en de disputen hierover (bestaat het fenomeen van dissociatieve identiteitsstoornis?) zijn leerzaam. Op sommige plaatsen bevroedt de lezer dat gesteund werd op werken van anderen (p. 61 de niet uitgewerkte verwijzing naar LYONS; p. 66 werden de twee werken van LA VEY daadwerkelijk geraadpleegd?), maar gezien de jeugdige leeftijd van de auteur weegt dat niet door: de veelheid aan invalshoeken, de verbluffende bibliografie die losstaat van de verwijzingen, het gebalde besluit maken van dit werk het aanknopingspunt voor de lezer die *HUMO* niet langer vertrouwt en zich via de wetenschap wil verdiepen in een materie vol valkuilen. Zelf zijn we zwaar beïnvloed door de zeer kritische duiding van het fenomeen van zedenangst in B. ROSSEN & J. SCHUIJER (ed.), *Het seksuele gevaar voor kinderen. Mythen en feiten*, Amsterdam, Swets & Zeitlinger Publishers, 1992, 482 p.). Ergens voelen we de noodzaak aan om het bestaan van dit werk in reliëf te plaatsen met LECOMPTEs al te 'gladde' positienamen. Juristen en rechters zijn betrokken partij in deze discussie waarin twee wetenschappelijke kampen elkaar op leven en dood bestrijden. Recent werd nog maar eens goed aangetoond hoezeer geloof in bepaalde maatschappelijke fenomenen rechters brengt tot een soepele opstelling ten aanzien van bewijsmateriaal in sektezaken en zaken rond seksueel misbruik (G. GINSBURG & J. RICHARDSON, 'Brainwashing evidence in light of Daubert', in H. REECE (ed.) *Law and Science. Current Legal Issues 1998*, Oxford, Oxford University Press, 1998, 265-288). Het boek van Lecompte heeft ondergetekende toegelaten inzicht te krijgen in deze moeilijke bewijsproblematiek.

P. DE HERT

C. PARENT, *Féminismes & criminologie*, Paris, De Boeck Université, 1998, 170 p.

Voorafgaande opmerking: in deze tekst gebruik ik het woord 'feminisme' in het enkelvoud, hoewel ik akkoord ga met de reden waarom Colette PARENT kiest om te spreken over verschillende feminismen in de plaats van over één feminisme. Doch dit lijkt mij ook op te gaan voor de term 'criminologie' en voor nog zovele andere containertermen, die steeds de weerspiegeling zijn van een amalgaam van stromingen. Mijns inziens slagen de termen 'feminisme' en 'criminologie' er nog steeds in te verwijzen

naar een divers terrein, dat samengesteld is uit een pluraliteit aan (soms contradictori-sche) stromingen. Zolang de gebruikers (auteurs/lezers) de diversiteit die schuil gaat achter deze termen niet veronachtzamen, lijken mij de enkelvoudige termen nog steeds geschikt.

Dat de oogst voortkomende uit de bestuiving tussen criminologie en feminisme nog eens een Franstalig werk bevat, is op z'n minst verfrissend te noemen. Talrijk zijn immers de werken van Angelsaksische bodem omtrent dit thema. Dit werk voegt hier nog een extra dimensie aan toe, aangezien PARENT schrijft vanuit haar unieke Canade-se positie. Vanuit deze lokatie is zij immers uitstekend geplaatst om Franstalige en En-gelstalige literatuur ter zake te integreren. Zij is zich bewust van deze situatie en ziet het ook als haar taak om deze brugfunctie op zich te nemen, temeer daar zij stelt dat beide (geografische) uitvalshoeken er dikwijls niet in slagen om voldoende rekenschap te geven van elkaars bestaan. Toch vind ik het jammer dat in haar werk voornamelijk naar Angelsaksische literatuur verwezen wordt, dit dan ten behoeve van de francofone lezers. Op die manier gaat de aandacht voor de Franstalige publicaties, waarover veel minder informatie voorhanden is, een beetje in de mist. Tevens had PARENT meer linken kunnen leggen met de Franse (Parijse) feministische school, wat in de crimino-logie toch zelden gebeurt. Deze Franse theorieën komen meestal via een Angelsaksi-sche omweg (vooral in een postmodern of poststructuralistisch kledje) binnen de criminologische theorievorming terecht (zie bijvoorbeeld: N. NAFFINE, *Feminism & Criminology*, Cambridge, Polity Press, 1997).

Een tweede element dat dit boek van PARENT interessant maakt, is het centrale thema waarrond het boek opgebouwd is. De auteur heeft zich niet beperkt tot een schematisch overzicht van de evoluties in het samengaan van feminisme en criminolo-gie, doch voegt een extra niveau aan de analyse toe. Ze doet dit door de feministische bijdragen te traceren op hun positionering ten opzichte van de twee centrale paradig-ma's in de criminologie: het paradigma van de 'passage à l'acte' en het sociale con-trole paradigma. PARENT geeft weer in welke mate en hoe de diverse feministische auteurs zich al dan niet uitspreken betreffende deze paradigma's. Op die manier slaagt zij er in de feministische theorieën in het hart van de criminologie te plaatsen, om op die manier poolshoogte te nemen van de diepgang waarmee zij het criminologisch domein op zich in vraag stellen. Zo levert zij (terecht) veel kritiek op die feministische bijdragen die de notie 'criminaliteit' helemaal niet in vraag stellen. PARENT zelf spreekt consequent van 'gecriminaliseerd' gedrag en nooit van 'criminaliteit'.

Een derde element, met name het feit dat de auteur niet nalaat leentjebuurt te spelen bij andere disciplines, verrijkt de opzet van het werk en ondersteunt nog maar eens de these dat feministische auteurs binnen de criminologie herhaaldelijk en met succes te rade gegaan zijn buiten de contouren van de eigen discipline. Feministische criminolo-gen hebben er dan ook baat bij zich niet blind te staren op wat de criminologie zelf hen te bieden heeft, maar vooral ook goed de ontwikkelingen van de (feministische) filosofie, sociologie, ... op te volgen. Carol SMART gaat met betrekking tot deze ver-houding tussen feminisme en criminologie nog een stapje verder door te stellen dat het feminisme in menig opzicht meer te bieden heeft aan de criminologie dan omgekeerd (C. SMART, 'Feminist approaches to criminology or postmodern woman meets atavistic

man', in: L. GELSTHORPE & A. MORRIS (eds.), *Feminist perspectives in criminology*, Milton Keynes, Open University Press, 1990, pp. 70-84).

De opbouw van het boek is eerder klassiek en buiten de nadruk die het legt op de positionering ten opzichte van de twee vermelde centrale stellingen, lijkt het ons nogal déjà-vu (maar dan wel in de Angelsaksische literatuur). Na het definiëren van 'feminisme' vangt PARENT aan met een overzicht van de verschillende theoretische feministische stromingen. Deze deelt zij als volgt in: liberaal, marxistisch, radicaal en socialistisch feminisme. Dit verwonderde mij nogal, aangezien het een indeling is die vooral in de jaren '70-'80 opgang maakte. Bovendien is het een indeling die eerder te maken heeft met feminisme als sociale beweging dan met theoretisch feminisme. De evolutie die het feminisme binnen de wetenschap ondergaan heeft, wordt veel beter weergegeven aan de hand van bijvoorbeeld het schema van Sandra HARDING die de volgende vormen als de meest voornaamste ziet: empirisme, standpunt feminisme en postmodern feminisme (S. HARDING, *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women's lives*, Milton Keynes, Open University Press, 1991). Hoewel PARENT doorheen haar boek ook wel van deze laatste indeling gebruik maakt, valt ze volgens mij veel te veel terug op de eerder sociaal-politieke klassieke indeling, die heden ten dage binnen het theoretisch feminisme veel krediet verloren heeft aangezien de opdeling er niet meer in slaagt aan de diversiteit van het feministisch theoretisch spectrum tegemoet te komen. Dit valt des te meer op wanneer PARENT als recente feministische stromingen het postmodernisme en het mondiaal feminisme vermeldt. Vooral wat het postmodernisme betreft, kunnen we stellen dat PARENT hier appels met peren vergelijkt. Het postmodernisme is in de eerste plaats zoals PARENT het zelf zegt een benadering betreffende de 'theoretische constructie in crisis'. Dit is een bekommernis van eerder epistemologische aard en verschilt daarom wezenlijk van de eerder aangehaalde liberale, marxistische, ... feminismen, een indeling die we mijns inziens beter kunnen verwijzen naar de geschiedschrijving van het feminisme of voorbehouden voor het sociaal-politieke en niet het wetenschappelijk feministisch terrein. In het summier deel over epistemologie dat hierop volgt, moet PARENT dan ook logischerwijs op dit postmodernisme terugkomen. Daar staat het dan ook op z'n plaats. PARENT besluit het eerste deel met een opsomming van karakteristieken die volgens haar 'onderzoek' tot 'feministisch onderzoek' maken. Zij detecteert drie principes: het erkennen van het belang van gender relaties en van de onderdrukking van vrouwen, contextualisatie (en kritische partijdigheid) en ethisch engagement (onderzoek *voor* vrouwen). Zodoende waagt PARENT zich enigszins op glad terrein. Ondanks haar alertheid voor het bestaan van diverse feminismen neigt een dergelijke zoektocht naar principes immers nogal snel naar in- en uitsluiting.

In een tweede deel richt PARENT zich op de feministische producties betreffende de 'criminaliteit' van vrouwen. Criminaliteit staat hier steeds tussen aanhalingstekens omdat PARENT zelf opteert voor het sociale controle paradigma. Daarom spreekt zij steeds van 'gecriminaliseerd' gedrag van vrouwen. In eerste instantie bespreekt ze de pionierswerken. Zij leveren een algemene kritiek op de blindheid van de criminologische discipline wanneer het vrouwen betreft en op het mannelijk gezichtspunt dat aan de basis van de discipline ligt. Daarnaast bekritiseren zij meer specifiek de traditionele niet-feministische theorieën met betrekking tot vrouwen-'criminaliteit'. Door

middel van een schets van de bedenkingen die geuit werden op deze eerste feministische perspectieven (onder meer het feit dat zij hun bijdragen teveel verankerden in een allesverklarend 'seksisme'), maakt PARENT de brug naar de meer recente feministische verklaringsmodellen. Ze behandelt de theorieën die zich baseren op seksuele rolmodellen, de emancipatiehypothese vooropgesteld door Freda ADLER (in feite voornamelijk de kritieken op deze stelling worden uitgewerkt), de toetsing van modellen ontworpen om het gedrag van mannen te verklaren (in hoeverre doorstaan zij de test wanneer zij op vrouwen toegepast worden?), om tenslotte die theorieën die specifiek op de 'criminaliteit' van vrouwen gericht zijn, onder de loep te nemen. PARENT besluit dat de feministische werken omtrent het gecriminaliseerd gedrag van vrouwen aanvankelijk nog dicht aanleunden bij de positivistische criminologische traditie. Bovendien verwijt PARENT deze auteurs zich onvoldoende te bekommeren om de problemen die geassocieerd zijn aan het etiologisch paradigma.

Het derde hoofdstuk richt zich op wat toch wel het stokpaardje van PARENT mag genoemd worden: de feministische bijdragen betreffende de criminalisatie van vrouwen. Deze bijdragen stellen volgens de auteur op een meer systematische manier het studieobject zelf van de discipline in vraag. Eerst komen de onderzoeken gebaseerd op het interactionisme (en de kritiek daarop) aan bod, vervolgens de studies die zich inspireren op socio-politieke benaderingen. PARENT legt de nadruk op het feit dat deze feministische bijdragen (in tegenstelling tot de eerder etiologische benaderingen) er in slagen om het accent te leggen op datgene wat vrouwen verenigt, of ze nu al dan niet in contact gekomen zijn met het strafrechtssysteem. De analyse die PARENT hier maakt is toch wel opmerkelijk: zij stelt dat het niet zozeer een theoretische kritiek op de centrale notie 'criminaliteit' is die leidt tot het in vraag stellen van de traditionele etiologie, doch dat dit eerder gebeurt op basis van het concept van de 'eenheid' van vrouwen als categorie Vrouwen zijn dan verenigd omwille van hun vrouw-zijn en hebben daarom gelijkaardige ervaringen. Een onderscheid maken tussen delinquente en niet-delinquente vrouwen (volgens PARENT een traditioneel etiologisch gegeven) heeft dan ook geen zin. Daar wens ik toch een kanttekening bij te plaatsen. In deze redenering schuilt volgens mij het gevaar dat men, ondanks de terechte deconstructie van het concept 'criminaliteit' volledig voorbijgaat aan de al even onterechte constructie van de categorie 'Vrouwen'. Het lijkt mij dat PARENT, in haar enthousiasme omwille van het verdwijnen van het essentialistisch denken betreffende 'criminaliteit', de bevestiging van een al even essentialistisch denken betreffende het concept 'Vrouw' onproblematisch reproduceert. Deze zogenaamde 'eenheid' van de categorie 'Vrouw' wordt immers meer en meer in vraag gesteld, en het lijkt mij dan ook niet opportuun om deze te regenereren en goed te bevinden omwille van de inherente kritiek op het criminaliteitsconcept die zij (mogelijks) met zich meebrengt.

Een ander element dat PARENT naar voor schuift, is het feit dat deze feministische analyses zich niet beperken tot het strafrechtelijk veld, maar dat hun interesse tevens uitgaat naar de staat en haar controleapparaten en ook naar de controles die niet van staatswege gedirigeerd worden. Op die manier plaatsen ze het penaal moment binnen in het geheel van controlerende instanties in het leven van vrouwen. Dit lijkt mij een veel betere manier om tegemoet te komen aan de kritiek op het 'criminaliteitsconcept'. Criminalisatie wordt dan gezien als slechts één moment van controle. Er wordt eerder

gezocht naar de gemeenschappelijke kenmerken van die diverse vormen van controle waar vrouwen het onderwerp van uitmaken, waardoor er niet meer van uitgegaan wordt dat de penale controle intrinsiek verbonden is met gedrag dat geconceptualiseerd wordt als 'criminaliteit'.

Als derde belangrijk item wijst PARENT op het politiek en maatschappelijk engagement van de auteurs ten opzichte van hun onderzoeks-'subjecten'. Zij verlaten de neutraliteits-paden en zijn bekommerd om het lot van vrouwen in het algemeen en meer specifiek het lot van vrouwen die met het strafrechtssysteem in aanraking gekomen zijn. Mede daarom laten zij niet na alternatieve criminele politieken voor te stellen, die meermaals het terrein van het criminele overschrijden door zich tevens uit te spreken voor maatschappelijke en zelfs globale veranderingen die aan gecriminaliseerde vrouwen ten goede zouden kunnen komen.

Op basis van haar overzicht van studies betreffende de criminalisatie van vrouwen, komt PARENT tot de conclusie dat deze werken hoewel gefocust op gecriminaliseerde vrouwen, toch ook heel wat te vertellen hebben over het gedrag van deze vrouwen. Dit punt maakt voor mij pijnlijk duidelijk wat één van de hoofdproblemen is bij dit boek. De uitdaging die de auteur zich stelt, namelijk het confronteren van de feministische productie met de twee centrale paradigma's uit de criminologie, maakt dat vele werken volgens mij nodeloos uit elkaar getrokken worden. Het lijkt mij niet echt eerlijk om sommige positieve ontwikkelingen die zich eerder rondom de analyse van het gedrag van vrouwen afgespeeld hebben, voor een stuk te behandelen onder het deel over criminalisatie om zo tot het besluit te komen dat zich hier heel positieve evoluties hebben afgespeeld. Bovendien levert PARENT in haar eigen besluit argumentaties voor het feit dat beide terreinen onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, en dat ontwikkelingen op beide terreinen invloed hebben op elkaar. Dit wordt doorheen het lezen van het boek meermaals duidelijk door de vele herhalingen die erin te vinden zijn: vele auteurs komen zowel aan bod in het deel over vrouwen-'criminaliteit' als in het deel over de 'criminalisatie' van vrouwen. Elementen die essentieel zijn voor hun theorievorming worden omwille van de opzet van dit boek uit elkaar gehaald, en worden dan in het andere hoofdstuk herhaald, aangezien ze bijna niet uit elkaar te halen zijn. Het pleidooi voor een wisselwerking tussen beide benaderingen, wordt in feite ondergraven door de structuur van het boek zelf. Mijn oorspronkelijk enthousiasme over de opzet van het boek, met name het traceren van de standpunten ten opzichte van de twee paradigma's, is dan ook zienderogen afgenomen. Dit heeft volgens mij ook veel te maken met een revival van de aandacht voor 'agency' (het handelen) binnen het feminisme. Daardoor is er vernieuwde aandacht voor het actieve aandeel dat vrouwen, binnen bepaalde structurele contouren weliswaar, hebben. 'Agency' en structuur worden dan gezien als onlosmakelijk verbonden; beide worden getraceerd op de (gezamenlijke) constructieprocessen die eraan ten gronde liggen. Enerzijds vind ik het fantastisch dat de auteur ondanks haar oorspronkelijke doelstelling tot zo'n besluit durft te komen, maar het is wel jammer dat ze met de opzet van het boek in feite juist het omgekeerde bereikt, met name een benadrukking van beide perspectieven als zijnde fundamenteel verschillend. Hierdoor wordt onrecht gedaan aan analyses die beide wensen te incorporeren.

Op het einde van dit derde hoofdstuk gaat PARENT wat dieper in op de intussen legendarische discussie omtrent de verenigbaarheid van feminisme en criminologie. De standpunten van de belangrijkste opiniemakers ter zake passeren de revue (onder meer Frances HEIDENSOHN, Carol SMART en Maureen CAIN). De discussie stelt de verenigbaarheid van feminisme en criminologie in vraag: is deze combinatie al dan niet een *contradictio in terminis*? PARENT distantieert zich van Carol SMART, die stelt dat het beter is de discipline te verlaten. PARENT noemt haar metaforisch gebruik, met name de atavistische man voor de criminologie ten opzichte van de postmoderne vrouw voor het feminisme, reducerend. Ze laat echter na te beargumenteren waarom ze dit vindt. Zijzelf verkiest binnen de discipline te blijven aangezien ze denkt dat een exodus aan de ene kant wel toelaat om alle banden met de erg androcentrische criminologie door te knippen doch aan de andere kant tevens betekent dat het feminisme afgesneden wordt van de meer kritische benaderingen. Bovendien stelt ze dat vrouwen die in contact komen met het strafrechtssysteem hierdoor overgeleverd zouden worden in de handen van specialisten die mogelijks blind zijn voor hun verdrukking. Binnen de discipline blijven betekent voor haar de mogelijkheid om in dialoog met de kritische varianten binnen de discipline een reeds gekende route te volgen, maar stelt feministes wel bloot aan de valstrik van de kronkels/het in zichzelf teruggetrokken zijn van de androcentrische kennis. Volgens PARENT slingeren de producties tussen de ene en de andere tendens, en volgens haar is dit misschien wel de beste keuze. Hierdoor ontwijkt PARENT een uitiem antwoord op de vraag, hoewel ze volgens mij toch reeds duidelijke stellingen ten gunste van het 'binnen de discipline-blijven' ingenomen had.

Rest mij nog te vermelden dat het boek, hoewel het zeker geen grote vernieuwingen brengt, wel een heel degelijke inleiding op de wisselwerking tussen feminisme en criminologie biedt. Het is dan ook een aanrader voor wie een eerste verkenning van het thema wil ondernemen. Wel vind ik het jammer dat de unieke kans die het boek bood om meer Franstalig feministisch werk aan bod te laten komen, niet ten volle benut werd. Het is dan ook eerder een inleiding voor Franstaligen die de Engelstalige bronnen nog niet doorgenomen hebben.

Hilde VERSCHAEVE

A. DE NAUW, *Inleiding tot het bijzonder strafrecht*, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen België, 1998, 3^e herwerkte uitgave, 284 p.

Het bijzonder strafrecht komt vaak over als een donker woud, ondoorgrondelijk en vol gevaren voor diegene die er zijn weg niet kent. Het is gevuld met talrijke bijzondere bepalingen, waarvan de doorsnee jurist het bestaan vaak niet vermoedt. Vaak gaat het om oude bomen, waarvan men het bestaan al lang vergeten was, die soms echter jonge takken hebben. Ook voor doorgewinterde penalisten bevat het woud van het bijzonder strafrecht vaak nog onbekende hoeken en laat het zelden al zijn geheimen prijs. Nochtans wordt men soms gedwongen het woud van het bijzonder strafrecht te betreden. Dan is het handig, jazelfs onontbeerlijk een ervaren gids bij de hand te hebben.